

Michel Foucault.....(1926-1984).....

Ο **Foucault** δεν έκρυψε πως ο στοχαστής ο οποίος τον γοήτευσε περισσότερο από όλους ήταν ο **Nietzsche**. Έπειτα από την πρώτη αρχαιολογική περίοδο, η οποία τον έφερε κοντά στον δομισμό,¹ και αρνούμενος τη “διαλεκτική” και τις ‘ολιστικές’ αναφορές, η μεθοδολογική επιλογή που τελικώς θα κάνει ο **Foucault** είναι αυτή της “γενεαλογίας”: η ιστορική έρευνα μας αποκαλύπτει πως οι σύγχρονές μας παγιωμένες αντιλήψεις, οι κατασταλαγμένες πρακτικές και ατομικές στάσεις, οι τετριμμένες και κοινώς αποδεκτές έννοιες, δεν υποκρύπτουν κάποια βαθύτερη αλήθεια - ούτε κάποιου είδους αναγκαιότητα - είναι επομένως δεκτικές σε αλλαγή, σε τροποποίηση.

Η υιοθέτηση από τον **Foucault** της **νισσεϊκής ριζικής κριτικής έναντι της έννοιας της “αλήθειας”** (ηθικής ή άλλης) μας οδηγεί σε διανοητικά μονοπάτια αδιάλειπτης καχυποψίας: οι μάχες δεν δίνονται για να αποκαλυφθεί το πέπλο της “ιδεολογίας” ή της “αποξενωμένης συνείδησης”, αλλά δίνονται για την ίδια την “αλήθεια”. Εάν βέβαια η πολύπαθη αυτή ‘αλήθεια’ είναι εν τέλει το ίδιο το τρόπο για τον νικητή, τότε πιθανές αξιώσεις για μια ίσως όχι γραμμική αλλά πάντως ανέφελη πορεία με οδηγό τον “ορθό Λόγο” προς την “πρόοδο”, το λυτρωτικό φως της επιστήμης κλπ. καθίστανται πράγματι προβληματικές.

Η στάση και πρακτική του **Foucault**, με μεγαλύτερη συνέπεια και εύλογα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ριζοσπαστική, κριτική, μάχιμη, ακόμη και -με μια ιδιαίτερη έννοια- πολιτικά “στρατευμένη”, και όχι φυσικά μια στάση ουδέτερη ή αποστασιοποιημένη ‘δεν είναι ούτε ανέλπιδη, ούτε αδιάφορη για την οποιαδήποτε έκβαση ή “ακραία μηδενιστική”. Ο ίδιος ο **Foucault** είχε εκφράσει ρητά την ελπίδα το έργο του να αποτελέσει μια «χρήσιμη εργαλειοθήκη».

Ο τρόπος ιστορικής έρευνας που πρότεινε, οι γενεαλογίες που κατέγραψε ο ίδιος ο **Foucault**, και αυτές που υπέδειξε και μένει σε εμάς να επωμιστούμε και να ερευνήσουμε περαιτέρω, μπορούν να αποτελέσουν -υπό συνθήκες ασφαλώς πάντα συγκεκριμένες- τη σκαπάνη που θα τραυματίσει τη καταθλιπτική ακινησία όσων δομών μας συνθλίβουν. Με τα εργαλεία που μας παρέδωσε ίσως ακόμη θελήσουμε να αποπειραθούμε να σμιλέσουμε αλλιώς τον ίδιο τον εαυτό μας. Εν τούτοις όπως έλεγε ο ίδιος ο **Foucault** «τα πάντα είναι επικίνδυνα», και έτσι η διαδρομή είναι οτιδήποτε άλλο εκτός από εύκολη. Η προτροπή του σε έναν «υπερ- και πεσιμιστικό ακτιβισμό» είναι πιστεύω δηλωτική αυτής ακριβώς της έντασης, η οποία φαίνεται να τον διατρέχει εσωτερικά: η υποψία να μας καθιστά πιθανόν απαισιόδοξους, εν τούτοις είναι απλώς αδύνατον να μην (αντι-)πράξουμε, να μην αντισταθούμε.

Η “ένταση” αυτή είναι με μια έννοια οδυνηρή και αφορά ακριβώς αυτό: οι πολλαπλοί αποκλεισμοί, οι ζοφερές “ετεροτοπίες” των εγκλεισμών, η λεπτομερείς εργασίες της πειθαρχίας επάνω μας, όλα αυτά που μας καταθλίβουν, με μια αντίστροφη κίνηση θα προκαλούν πάντοτε, αναπόφευκτα αντίρροπες δυνάμεις. «Κάτι πάντοτε», όπως επισημαίνει ο **Foucault**, «θα διαφεύγει της εξουσίας»: η καθυπόταξή μας δεν θα είναι ποτέ ολοκληρωτική. Εν τούτοις βέβαια, δεν υφίσταται προδιαγεγραμμένο κανένα “τέλος”, ενώ την ίδια στιγμή караδοκεί ο κίνδυνος της αυτο-παγίδευσης: στην εναντίωσή μας, η επίκληση στόχων, αξιών ή προγραμμάτων τα οποία κατασκευάστηκαν από την μοντέρνα εξουσία μας επιστρέφει ξανά πίσω στην πρόθυμη αγκαλιά του συστήματος που πολεμάμε και το οποίο αποδεικνύει μόνιμα πως κατέχει εγγενώς μια τεράστια αφομοιωτική δυναμική.

Με τα λόγια του ίδιου του **Foucault**, σκοπός των ερευνών που ανέπτυξε ήταν να διατυπώσει μια «γενεαλογία του σύγχρονου υποκειμένου ως ιστορικής και πολιτισμικής πραγματικότητας». Πρόκειται λοιπόν για μια προσπάθεια ανάλυσης των «τρόπων αντικειμενοποίησης», των σχέσεων εξουσίας και των μορφών γνώσης μέσω των οποίων οι άνθρωποι «συγκροτούνται ως υποκείμενα».² Εναλλακτικά: στόχος είναι η ανάδειξη και ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι μεταχειρίζονται τον εαυτό τους -και διαχειρίζονται τους άλλους- μέσα από την καθιέρωση «καθεστώτων αλήθειας».

Σε ότι αφορά, όχι την επιστημολογική αλλά την πολιτική διάσταση του προβλήματος (χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως αυτές οι διαστάσεις δεν σχετίζονται κατά έναν τρόπο), με δεδομένο ότι ως άτομα όλοι μας έχουμε συγκροτηθεί από τις τεχνικές του συμπλέγματος «εξουσία/ γνώση», η προτροπή του **Foucault** είναι ομολογουμένως δύσκολη: να εγκαταλείψουμε αυτό που είμαστε, να αποστασιοποιηθούμε από τον ίδιο τον εαυτό μας -και να τον δημιουργήσουμε ίσως ξανά ως ένα είδος «έργου τέχνης».

Η μοντέρνα μορφή υποκειμενικότητας είναι αποτέλεσμα της άσκησης της «πειθαρχικής εξουσίας» και της «βιοεξουσίας»: παραχθήκαμε ως “πειθήνια και νομοταγή”, “λογικά και υπεύθυνα”, με τάση προς εξομολόγηση ή σεξουαλικά “φυσιολογικά” (“normal”) άτομα... Η αντίσταση υποστηρίζει ο **Foucault**, σε αυτή τη μορφή ατομικότητας που φέρει τη σφραγίδα της εξουσίας, είναι ένας «αγωνισμός», ένας αγώνας δηλαδή του καθενός μας στη διάρκεια του οποίου ταυτοχρόνως αυτο-διαμορφωνόμαστε. (Μιλώντας για «αμφισβήτηση», «υπέρβαση», «αντίσταση», «εξέγερση» ή «αγωνισμό», δεν πρόκειται για μια γενική, αόριστη ή διάχυτη “αντι-θεσμική” δράση).

¹ Ο **Foucault**, τοποθετεί τον εαυτό του σε μια διανοητική παράδοση στη Γαλλία η οποία ενδιαφερόταν για την ιστορία της επιστήμης και σχηματίστηκε κυρίως στον περιβάλλοντα χώρο γύρω από τις έρευνες του G.Canguilhem. «Δεν έχω υπάρξει ποτέ φροϋδικός, δεν υπήρξα ποτέ μαρξιστής και δεν υπήρξα ποτέ δομιστής» (“Critical Theory/ Intellectual History”, βρίσκεται στο *Politics, Philosophy, Culture- Interviews & Other Writings 1977-1984*, [ed.] L.D. Kritzman, Routledge 1988, σελ. 22. Βλπ. Επίσης: “An Historian of Culture”, debate published in *II Bimestre* Sept.-Dec. 1972 - βρίσκεται στο *Foucault Live, Collected Interviews, 1961-1984*, [ed.] S. Lotringer, editions Semiotext(e) 1996, σελ. 99).

² «υποκείμενα», και με τις δύο έννοιες του όρου: άτομα υπο-κείμενα σε «έλεγχο και εξάρτηση», και δεμένα με μία «ταυτότητα, μέσα από μια συνείδηση αυτογνωσίας».

Σε μια ανιούσα ανάλυση από τα χαμηλότερα επίπεδα «τριχοειδούς άσκησης της εξουσίας», προς τις υψηλότερες ολοκληρώσεις και στερεοποιήσεις της, ο **Foucault** εξέτασε με εξαιρετική διαύγεια τις εσωτερικές λειτουργίες θεμελιωδών για την κοινωνία μας όπως υφίσταται σήμερα, θεσμών και ιδρυμάτων: το σχολείο, η φυλακή, τα ψυχιατρεία, το ίδιο το δικαστικό σύστημα... Εφόσον η εξουσία γίνεται αποδεκτή στον βαθμό ακριβώς που παραμένει κρυφή, οφείλουμε να την ξεσκεπάσουμε.

Η χαρακτηριστική στάση του **Foucault** να αρνείται να εκθέσει έναν επιδιωκόμενο “ιδανικό στόχο” και μια ιδεατή τελική κατάσταση, η άρνησή του επίσης να υποδείξει τον (“μοναδικό”) “ορθό” κάθε φορά τρόπο να δράσουμε, φαίνεται να μας αφήνει έκθετους ή μετέωρους. Ωστόσο ο **Foucault** είναι μέχρι τέλους συνεπής: δεν υπάρχουν ασφαλώς προκαθορισμένες λύσεις εν είδη συνταγών.³ Οι περισσότεροι όσοι συμφωνούν με την ‘ανατροπή’, τη διάλυση των μηχανισμών που αναπαράγουν την εκμετάλλευση και την καταπίεση, και επιδιώκουν έναν συνολικό κοινωνικό μετασχηματισμό, οραματίζονται με γνώμονα κάποιου είδους «ουτοπία»: για τον **Foucault** αυτού του είδους το «τέλος» είναι αν όχι επικίνδυνο τουλάχιστον παραπλανητικό.

Η κοινωνία μας αντιμετωπίζεται από πολλούς ως ένα αφηρημένο «όλον» το οποίο αναζητά (δήθεν) την μέγιστη “αρμονία και συνοχή”, την “ευρύτερη συναίνεση”, την πολυπόθητη “κοινωνική ειρήνη” κ.ο.κ. Εν τούτοις το κοινωνικό έδαφος βρίθκει από κατάφορες αδικίες, σχίζεται από αντιθέσεις, σπαράσσεται από ανταγωνισμούς. Η πειθαρχική εξουσία, θέτοντας σε (μερική) αχρηστία το παλαιότερο νομικό οπλοστάσιο προστασίας των ατόμων από τις καταχρήσεις του ηγεμόνα της κλασικής εποχής, είναι στην μοντέρνα εποχή πανταχού παρούσα σε όλο τον κοινωνικό ιστό: παράγει με αμείωτη ένταση υπάκουα, ευάγωγα, παραγωγικά άτομα. Το κράτος, μια στρατηγική κωδίκευση των σχέσεων εξουσίας, μπορεί επί της ουσίας να υπάρξει μόνο επί τη βάση αυτής ακριβώς της μορφής ατομικότητας.

Ωστόσο: κάθε μορφή εξουσίας περικλείει τη δυνατότητα της ανατροπής της, και κάθε απαγόρευση δημιουργεί «τον χώρο για μια ενδεχόμενη υπέρβασή της». Το “υποκείμενο” δεν αποτελεί το θεμέλιο της σκέψης και της ιστορίας αλλά το σύνθετο προϊόν τους, ωστόσο δεν αποτελεί και μια απλή μυθοπλασία ‘ δεν είναι “ελεύθερο” αλλά ούτε και απλή μαριονέτα της εξουσίας.

.....Κατόπιν της διαγραφής του από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γαλλίας το 1952, και έπειτα από την δριμεία κριτική που άσκησε στον “υπαρκτό σοσιαλισμό”, κάποιοι γραφειοκράτες επαγγελματίες της ‘επανάστασης’ αποκάλεσαν τον **Foucault** ...«αντι-κομμουνιστή». Κατά τη διάρκεια κυρίως της τέταρτης δεκαετίας της ζωής του δεν ήταν λίγοι εκείνοι που χαρακτήρισαν, άλλοι επικριτικά άλλοι με συμπάθεια, την στάση του ως «ακραία αριστεριστική». Κάποιοι μελετητές επιμένουν να δημιουργούν πολιτικές γέφυρες επικοινωνίας με κάποιου είδους μαρξισμό ή “μετα-μαρξισμό”.

Ο ειρωνικός ανατόμος **Foucault** για πολλά συνεχή έτη εξέθεσε την αρνητική πλευρά της Νεωτερικότητας, χωρίς να αναγνωρίζει παρά ελάχιστα θετικά επιτεύγματα. Παρ’ ότι αποδεχόταν πως δεν μπορεί κάποιος να πολεμήσει τον ίδιο τον “Λόγο”, αρνούσαν κατηγορηματικά ότι ο “ορθός Λόγος” μπορεί να μας βγάλει από το αδιέξοδο - γιατί ο ορθός Λόγος είναι ο ίδιος εργαλείο και μέρος του προγράμματος του Διαφωτισμού. Μέσα τελικά σε αυτό το ζοφερό τοπίο το οποίο ο ίδιος ο **Foucault** φωτίζει προκειμένου να μπορέσουμε να αντιληφθούμε τις υπόγειες αλλά και απολύτως “υλικές” διαδρομές της εξουσίας, εκείνος τάσσεται με τα θύματα των αποκλεισμών, της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης.

Με αφορμή τη μελέτη του για την τρέλα, ο Michel Serres θα γράψει κάποτε για τον **Foucault**, πως εκείνο που χαρακτηρίζει την ιστορική του έρευνα είναι «μια βαθιά αγάπη... γι’ αυτόν τον σκοτεινό πληθυσμό» στον οποίο καθώς φαίνεται αναγνωρίζει «τον άλλο μας εαυτό». Αυτή η παραπάνω παρατήρηση ο Αλέξανδρος Νεχαμάς δήλωσε την άποψη πως «ισχύει για οτιδήποτε έγραψε ο **Foucault** για τους στερημένους από τα πολιτικά δικαιώματα – για τους φτωχούς, τους εγκληματίες, τους κρατούμενους, τους ερωτικά ανορθόδοξους, τους εργοστασιακούς εργάτες, ακόμη και για τα παιδιά που παρακολουθούσαν το αυστηρό σχολείο του 19^{ου} αιώνα».⁴

Παρά τη δριμεία κριτική των θεσμών, στην πράξη η άρνηση να υποδείξει συγκεκριμένες λύσεις οδηγούσε τον **Foucault** κυρίως σε προσπάθειες να ακουστούν οι φωνές, ο λόγος είτε των έγκλειστων είτε των ομάδων που αποκλίνουν από την κοινωνική νόρμα. Η σαφής απόσταση από ορισμένους επαγγελματίες ‘πρωτοπόρους’ της πολιτικής που μιλούν ακατάπαυστα “εν ονόματι” (των προλετάρων κ.ά.), καθώς και αυτή η άρνηση υπόδειξης μεταρρυθμιστικών βελτιώσεων τον καθιστούσε μονίμως ευάλωτο σε κατηγορίες για κυνισμό, ‘μηδενισμό’ ή ακόμη και για “ριζοσπαστικό δανδισμό”...

Ο J.Habermas αποκάλεσε τον **Foucault** έναν «αναρχικό συνεχιστή του Nietzsche». Ο ίδιος ο **Foucault** σε μια συζήτηση χαρακτήρισε τον εαυτό του ως έναν «αναρχικό της αριστεράς».

Αυτόνομη Πρωτοβουλία

³ Όπως τόνισε κάποια στιγμή ο ίδιος καθώς παρουσίαζε τις έρευνές του για την φιλελεύθερη μορφή ορθολογικότητας και τους αντίστοιχους μηχανισμούς (dispositifs) της «βιοπολιτικής» ρύθμισης, στον σύγχρονο κόσμο μας μια ολόκληρη σειρά «κυβερνητικών ορθολογικοτήτων» αλληλεπικαλύπτονται, στηρίζονται η μία πάνω στην άλλη, αμφισβητούνται αμοιβαία, και ανταμώνονται η μια την άλλη: τέχνη διακυβέρνησης σύμφωνα με την αλήθεια, τέχνη διακυβέρνησης σε συμφωνία με την ορθολογικότητα του κυρίαρχου κράτους, τέχνη διακυβέρνησης σύμφωνα με την ορθολογικότητα των οικονομικών παραγόντων, και πιο γενικά σύμφωνα με την ορθολογικότητα των ίδιων των κυβερνώμενων... Όλες αυτές οι διαφορετικές τεχνολογίες, οι διαφορετικοί τύποι υπολογισμού, εξορθολογισμού και ρύθμισης, όλα αυτά συνιστούν το αντικείμενο της πολιτικής διαμάχης. Στο σημείο δηλαδή όπου τέμνονται οι διαφορετικές τεχνικές διακυβέρνησης εκεί γεννιέται η πολιτική.

⁴ Βλπ. Α. Νεχαμάς: *Η τέχνη του βίου*, εκδ. Νεφέλη 2001, κυρίως σελ. 11-42 και 215-252.